

MAREK L. WÓJCİK*

Z badań nad najstarszą heraldyką panów z Prószkowa

From research on the oldest heraldry of the lords of Prószków

Streszczenie: Rodzina Pruszkowskich, jedna z najmożniejszych rodzin wywodzących się z Prószkowa na Opolszczyźnie, jest dobrze znana badaczom. Pierwszych jej przedstawicieli spotykamy na przełomie XIII i XIV w., ale największą karierę zrobili dopiero po 1526 r. w służbie Habsburgów. W 1560 r. Pruszkowscy zostali włączeni przez cesarza Ferdynanda I do grona czeskich baronów, uzyskując status wolnych panów stanowych (*Freiherren*). Otrzymali przy tej okazji nowy herb. Jego wizerunek nie budzi w historiografii wątpliwości. Od lat trwa natomiast spór o wygląd herbu używanego przez rodzinę w okresie średniowiecza. Sięgając po wszelkie dostępne dziś źródła o charakterze heraldycznym (pieczęcie, herbarze, zabytki sepulkralne, list herbowy), autor podejmuje trud ustalenia jego najbardziej prawdopodobnego kształtu.

Słowa kluczowe: Pruszkowscy, Prószków, herb, heraldyka, przywilej herbowy

Abstract: The Pruszkowski family, one of the most eminent families in the Opole region originating from Prószków, is well known to researchers. We meet its first members at the turn of the 13th and 14th centuries, but they made their greatest career only after 1526 in the service of the Habsburg dynasty. In 1560, the Pruszkowskis were included by Em-

* Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, ul. Szewska 49, 50-139 Wrocław, marek.wojcik@uwr.edu.pl, ORCID: 0000-0002-2009-5559.

peror Ferdinand I among the Czech barons, obtaining the status of free state lords (*Freiherren*). They received a new coat of arms on this occasion. Its image raises no doubts in historiography. For years, however, there has been a dispute over the image of the coat of arms used by the family in the Middle Ages. Examining all currently available sources of a heraldic character (seals, rolls of arms, sepulchral monuments, grant of arms), the author undertakes to determine its most probable shape.

Keywords: the Pruszkowski family, Prószków, coat of arms, heraldry, grant of arms

Pruszkowscy, używający nazwiska urobionego od leżącego nieopodal Opola Prószkowa, z którego się pisali, należeli do grona najstarszych, najmożliwszych i najbardziej utytułowanych rodzin związanych ze Śląskiem¹. Pierwszego pewnego, bo potwierdzonego przez wiarygodne źródła, przedstawiciela rodziny, Bełdona, zwanego w historiografii Starszym, podłowczego (1316–1329) i sędziego (1343–1345) księcia Bolesława II opolskiego, spotykamy wprawdzie u progu XIV stulecia (w 1308 r.)², ale rodzinna tradycja wywodzi panów z Prószkowa od bliżej nieznanego Stani-

¹ Nazwisko rodziny zapisywano jeszcze do niedawna w polskiej historiografii w formie Prószkowski, nawiązując do nazwy (i pisowni) ich rodzinnego gniazda. W ostatnich latach wykazano jednak, że poprawna jest lekcja z „u”, w taki bowiem właśnie sposób mieniał konsekwentnie Pruszkowskich źródła dyplomatyczne; zob. A. Pobóg-Lenartowicz, *Archiwum i biblioteka Pruszkowskich / Archiv und Bibliothek des Adelsgeschlechts Pruszkowski*, w: *Źródła do dziejów Prószkowa / Quellen zur Geschichte Proskau*, red. A. Hanich, H. Dobranowski, Opole 2012, s. 557–573; eadem, *Odnalezione archiwum rodu Pruszkowskich*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2012, R. 67, nr 2, s. 125–132. Mimo to w historiografii nadal stosuje się formę z „ó”; zob. m.in. R. Sękowski, *Biblioteka Jerzego Krzysztofa i Andrzeja Krzysztofa hrabiów Prószkowskich na Prószkowie z przełomu XVII/XVIII wieku*, „Studia i Teksty Źródłowe z Dziejów Księstw Opolskiego i Raciborskiego”, nr 4, Opole 2015; H. Kałuża, *Prószkowscy na Opolszczyźnie*, w: *Znane rody śląskie*, red. H. Kałuża, Górna Grupa 2019, s. 139–149; M. Woźny, *Rycerstwo opolskie do połowy XV wieku*, Katowice 2020, s. 261–267; B. Czechowicz, *Idea i państwo. Korona Królestwa Czech w latach 1457–1547*, t. 4: *Król i stany*, cz. 2: *Książęta i szlachta*, z. C: *Rycerze, włodzykowie i inni „urodzeni”*, Wrocław 2022, s. 92–93.

² *Regesten zur schlesischen Geschichte 1301–1315*, Hrsg. C. Grünhagen, C. Wutke (dalej: SR), w: *Codex diplomaticus Silesiae* (dalej: CDS), Bd. 16, Breslau 1892; SR 1316–1326, Hrsg. C. Grünhagen, K. Wutke, w: CDS, Bd. 18, Breslau 1898; tutaj SR 2978; D. Veldtrup, *Prosopographische Studien zur Geschichte Oppelns als herzoglicher Residenzstadt im*

sława, rycerza na dworze Władysława I opolskiego (1246–1281), domniemanego ojca Stojgniewa *alias* Stanimira (Stojmira)³. Ten ostatni, notowany na przełomie XIII i XIV w., piastujący – o ile uznać go faktycznie za jedną i tę samą osobę – przez co najmniej 20 lat urząd kasztelana raciborskiego (1286–1306)⁴, miał być ojcem Ottona i wspomnianego wyżej Beł-

Mittelalter, „Schriften der Stiftung Haus Oberschlesien. Landeskundliche Reihe”, Bd. 7, Berlin 1995, s. 388–389, 440–441; M. Woźny, op. cit., s. 263.

³ B. Paprocki, *Sstambuch Slézscký*, Brno 1609, s. [211]; J. Sinapius, *Schlesische Curiositäten Erste Vorstellung, darinnen die ansehnlichen Geschlechter des schlesischen Adels. Mit Erzählung des Ursprungs, der Wappen, Genealogien, der qualificirtesten Cavaliere, der Stamm-Hauser und Guter beschrieben*, Bd. 1, Leipzig 1720, s. 109; Bd. 2, Leipzig–Breslau 1728, s. 181 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 166, 445); C. Błażek, w: *Der Abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien*, Teil 2, Bearb. C. Błażek, „J. Siebmacher’s grosses und allgemeines Wappenbuch”, Bd. 6, Abt. 8, Teil 2, Nürnberg 1890, s. 96 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 175–176, 453–454); A. Steinert, *Die Herren von Proskau im Mittelalter*, „Oppelner Heimatblatt” 1925–1926, Jg. 1, Nr. 19, s. 1 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 20–21, 308–309); J. Pilnáček, *Rody starého Slezska*, sv. 3, Brno 1991, s. 900; M. Woźny, op. cit., s. 262; E. Heinrich, A. Pawełczyk, *Zarys dziejów Prószkowa*, Prószków 2000, s. 77; R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej. Informator genealogiczno-heraldyczny*, t. 7: *Pr–Reibold*, Opole 2020, s. 110, <https://obc.opole.pl/dlibra/publication/19435/edition/18181/content> (dostęp: 28.02.2023).

⁴ Osoba kasztelana raciborskiego budzi duże kontrowersje. B. Paprocki, *Sstambuch Slézscký*, s. [211], [533], a za nim m.in. N. Henel von Hennenfeld, *Silesiographia renovata* [...], pars 2, Wratislaviae–Lipsiae 1704, cap. VIII, s. 416–417; J. Sinapius, op. cit., Bd. 1, s. 109, pod 1286 r. wzmiankują wszak na tym urzędzie Stanimira (Stojmira), protoplastę panów z Prószkowa, którego nie znają jednak zachowane do dziś źródła. Zamiast niego jako kasztelana Raciborza notują one natomiast w latach 1286–1306 Stojgniewa, którego Paprocki mógł omyłkowo nazwać Stanimirem. Obu utożsamia ze sobą R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 7, s. 110, 119. Rzecz jednak w tym, że rycerz ten wywodził się, jak przekonuje M. Cetwiński (*Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy i rodowody*, „Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, seria A, nr 229, Wrocław 1982, s. 8–9, 54–55 i tabl. 9), z rodziny Dzierżykrajowiców (inaczej U. Schmilewski, *Der schlesische Adel bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. Herkunft, Zusammensetzung und politisch-gesellschaftliche Rolle*, „Wissenschaftliche Schriften des Vereins für Geschichte Schlesiens”, Bd. 5, Würzburg 2001, s. 420–421, 555, który nie łączy Stojgniewa ani z Dzierżykrajowicami, ani z Pruszkowskimi). Do poglądu Paprockiego nawiązał ostatnio M. Woźny, op. cit., s. 262, identyfikując Stanimira z jego imiennikiem aktywnym w latach 1308–1313 (SR 2978, 3017, 3033, 3264, 3325, 3340); zob. także: M. Stary, *Rod*

dona, postaci bez wątpienia historycznych i powiązanych z Pruszkowski-
mi⁵. Dzieje rodziny można śledzić odtąd, tj. od początku XIV w., mniej lub
bardziej szczegółowo, nieprzerwanie aż do 1769 r., czyli do jej wygaśnięcia
w linii męskiej wraz ze śmiercią Leopolda von Proskau, lekkoducha niestro-
niącego ponoć od kobiet, trunków i hulaszczego trybu życia, który 10 maja
tego roku zginął w pojedynku z rąk hrabiego von Zedlitz⁶.

Panowie z Prószkowa już w epoce średniowiecza przewyższali statusem
niejedną rodzinę rycerską na Śląsku, a na Opolszczyźnie w szczególności.
Spotykamy ich w otoczeniu władców opolskich, niemodlińskich i strzelec-
kich, nierzadko dzierżących wysokie urzędy dworskie i ziemskie. Była już
mowa o Bełdonie Starszym, podłowczym i sędzim. W pierwszej połowie
XIV w. jego syn, Bełdo Młodszy, bodajże najwybitniejszy spośród śred-
niowiecznych przedstawicieli rodziny, został kanclerzem u Bolesława II,
księcia opolskiego, sięgnął też po notariat i protonotariat u Alberta, księ-

Pruskovských z Pruskova a jeho příslušnost k české a moravské šlechtě v době předbělohorské,
„Slezský sborník / Acta Silesiaca” 2015, R. 113, č. 2, s. 235–236.

⁵ O tym, że Otto i Bełdo byli braćmi, świadczy dokument z 1319 r., w którym Bu-
dziwoj (Bucziwogius) i Ocieśław (Otjęśław, Otheslaus), synowie Ocieśława (Otjęśła-
wa), tożsamego najpewniej z wymienionym w dyplomie z 1312 r. Ottonem z Prószko-
wa (Otto de Pruskow; zob. *Registrum St. Wenceslai. Urkunden vorzüglich zur Geschichte
Oberschlesiens nach einem Copialbuch Herzog Johans von Oppeln und Ratibor in auszügen
mitgetheilt*, Hrsg. W. Wattenbach, C. Grünhagen, w: CDS, Bd. 6, Breslau 1865, nr 4;
SR 3247), sprzedali swoją część dziedzictwa we wsi Prószków (Proscow) Bełdonowi, na-
zywając go swoim stryjem (*patruo Beldui*); zob. Archiwum Państwowe we Wrocławiu
(dalej: AP Wr.), Rep. 4f, nr 65a; Moravský zemský archiv v Brně (dalej: MZA), *G 140
Rodinný archiv Ditrichštejnů – Mikulov* (dalej: RAD–M), i.č. 2714, sign. 81/a, kart. 631;
SR 3937; M. Woźny, op. cit., s. 263.

⁶ Najpełniejszą genealogię Pruszkowskich zestawili dla epoki nowożytnej: J. Sina-
pius, op. cit., Bd. 1, s. 109–111; Bd. 2, s. 182–185 (przedruk z polskim tłumaczeniem
w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 166–174, 445–452); J. H. Zedler, *Grosses vollständi-
ges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künfte, Welche bißhero durch menschli-
chen Verstand und Witz erfunden und verbessert worden*, Bd. 29, Halle–Leipzig 1741,
kol. 929–934; R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 7, s. 107–124, dla średniowiecza
zaś M. Woźny, op. cit., s. 261–267. O tragicznej śmierci Leopolda zob. m.in. A. Scholz,
Zur Geschichte der Grafen von Proskau, „Oppelner Heimatblatt” 1925–1926, Jg. 1, Nr. 17,
s. [4] (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 31, 319);
R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 7, s. 116.

cia strzeleckiego, nadto po kanonikat wrocławski i probostwo strzeleckie⁷. Na dworze księcia Jana Dobrego kanclerzem w latach 1500–1508 był także Jan Starszy, syn Adama i Anny von Oppersdorff, który w latach 1491–1502 piastował dodatkowo godność starosty niemodlińskiego⁸. Największą karierę Pruszkowscy zrobili jednak w służbie Habsburgów po przejściu przez tych ostatnich Korony Czeskiej, a wraz z nią Śląska. Jan, syn wspomnianego Jana Starszego i Anny von Stosch (Stoš) z Kounic, został członkiem rady cesarskiej i starostą księstwa opolsko-raciborskiego⁹, jego zaś potomkowie, Walentyń Starszy i Jan (imiennik ojca), zrodzeni z pierwszego małżeństwa Jana z Anną von Michovia, sprawowali urzędy starostów, odpowiednio: głogóweckiego i trenczyńskiego¹⁰. Ich przyrodni brat, Jerzy Pruszkowski, komtur joannitów w Grobnikach koło Głubczyc i budowniczy zamku w Prószkowie, spółdżony przez Jana z drugą żoną, Jadwigą von Zettritz, został z kolei komornikiem arcyksięcia Maksymiliana¹¹, natomiast Walen-

⁷ D. Veldtrup, op. cit., s. 388–389, 440–441, 466, przy czym badacz miesza dane źródłowe na temat imienników. Podobnie czyni I. Pietrzyk, *Udział osób duchownych w pracach kancelarii książąt opolskich (Bolesława I, Bolesława II i Bolesława III)*, w: *Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, red. A. Barciak, Katowice 2000, s. 108, przypisując podłowczemu, czyli Beldonowi Starszemu, urząd kanclerza, piastowany przez Beldona Młodszego. Poprawnie rozdzielił ojca i syna M. Woźny, op. cit., s. 263–264, ale konieczność ich odróżnienia sugerowali już E. Heinrich, A. Paweńczyk, op. cit., s. 17, 77.

⁸ J. Sinapius, op. cit., Bd. 1, s. 109; Bd. 2, s. 182 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 168, 446–447); J. H. Zedler, op. cit., kol. 929; D. Veldtrup, op. cit., s. 477; M. Woźny, op. cit., s. 266–267; R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 7, s. 112, 120.

⁹ J. Sinapius, op. cit., Bd. 1, s. 109–110; Bd. 2, s. 182 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 168, 447); J. H. Zedler, op. cit., kol. 929; R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 7, s. 112–113, 121.

¹⁰ J. Sinapius, op. cit., Bd. 1, s. 111; Bd. 2, s. 182 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 168, 447); J. H. Zedler, op. cit., kol. 929; R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 7, s. 113, 121.

¹¹ J. Sinapius, op. cit., Bd. 2, s. 182–183 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 169–170, 447–448); J. H. Zedler, op. cit., kol. 930, 932–933; E. Talar, *Georg Freiherr von Proskowski, der Erbauer des derzeitigen Schlosses zu Proskau*, „Oppelner Heimatblatt” 1932–1933, Jg. 8, Nr. 10, s. 1–3 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 32–38, 320–326); R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 7, s. 113–114, 121.

tyn Młodszy, syn Walentyna Starszego – cesarskim stolnikiem¹². Wyjątkowymi względami dworu habsburskiego zdawali się cieszyć Jan, pan na Zimnicach, starszy brat Walentyna Młodszego, Jan Krzysztof, syn wspomnianego wyżej Jerzego, tajni radcy cesarscy i starostowie krajowi księstwa opolsko-raciborskiego (ten ostatni był także starostą głogowskim)¹³, oraz Antoni Krzysztof, prawnuk Jana Krzysztofa, mianowany wiceprezydentem kamery śląskiej¹⁴. Przykłady karier, choć o mniejszej randze, można by mnożyć.

W ślad za intratnymi urzędami szły nabytki majątkowe¹⁵ oraz arystokratyczne tytuły, wprowadzające Pruszkowskich do elitarnego grona najważniejszych magnackich rodzin czeskiej monarchii. W 1560 r. bracia Jerzy (wspomniany już wyżej komtur grobnicki) i Jan Starszy oraz ich bratankowie – Jan Młodszy (starosta trenczyński i cześnik arcyksięcia Mak-

¹² J. Sinapius, op. cit., Bd. 2, s. 182 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 169, 447); J. H. Zedler, op. cit., kol. 929; R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 7, s. 113, 121.

¹³ J. Sinapius, op. cit., Bd. 1, s. 110; Bd. 2, s. 183 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 168–169, 170–171, 447, 449); J. H. Zedler, op. cit., kol. 929–930, 933–934; A. Weltzel, *Die Landesbeamten der Fürstenthümer Oppeln–Ratibor von 1532 bis 1741*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens” 1874, Bd. 12, H. 1, s. 22–26 (przedruk wraz z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 57–61, 345–349); E. Talar, *Landeshauptmann Johann Proskowsky auf Schimnitz*, „Oppelner Heimatblatt” 1932–1933, Jg. 8, Nr. 8, s. 1–3 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 51–56, 339–344); idem, *Landeshauptmann Hans Christoph Freiherrn von Proskowsky 1584–1624*, „Oppelner Heimatblatt” 1934, Jg. 9, Nr. 11, s. 1–3 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 43–50, 331–338); R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 7, s. 113–115, 121.

¹⁴ J. Sinapius, op. cit., Bd. 2, s. 183 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 172, 450); J. H. Zedler, op. cit., kol. 930–931; R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 7, s. 115–116, 122.

¹⁵ Oprócz rodzinnego Prószkowa oraz pobliskich Ligoty Prószkowskiej, Przysieczy i Zimnic Małych, nadto Białej i Chrzelic koło Prudnika, Pruszkowscy posiadali liczne majątki na Dolnym Śląsku (głównie w księstwie głogowskim, gdzie ich własnością było m.in. miasto Przemków), w Czechach i na Morawach (m.in. Stare Hrad, Hradec nad Moravicou, Bzenec); zob. J. Pilnáček, *Staromoravství rodové*, Viedeň 1930 (reprint: Brno 2011), s. 386; W. Strzyżewski, *Herby i tytuły. Pieczęć szlachecka w księstwie głogowskim (XVI–XVIII wiek)*, Warszawa 2009, s. 156–158; R. Sękowski, *Biblioteka Jerzego Krzysztofa...*, s. 9. O najstarszych dobrach Pruszkowskich zob. M. Woźny, op. cit., s. 261–267.

symiliana) oraz Kaspar (Kacper), synowie przedwcześnie zmarłego (1557) starosty głogóweckiego i niemodlińskiego Walentyna – zostali wyniesieni przez cesarza Ferdynanda I do rzędu czeskich baronów, uzyskując status wolnych panów stanowych (*svobodní páni, Freiherren*), a dwa lata później czescy panowie przyjęli ich, po złożeniu przez nich wymaganych prawem stosownych zobowiązań, w swoje szeregi¹⁶. Nieco ponad wiek po tym wydarzeniu, w 1678 r., Pruszkowscy zostali z kolei włączeni w poczet hrabiów Rzeszy (*Reichsgrafen*)¹⁷. Wraz z uzyskaniem tytułów barona i hrabiego udojstojnieniu uległ także ich rodzinny herb (*Stammwappen*).

Herby Pruszkowskich, zarówno najstarszy, wywodzący się z epoki średniowiecza, jak i dwa późniejsze, pochodzące z czasów nowożytnych, mianowicie baronowski i hrabiowski, są dobrze znane badaczom. Były też wielokrotnie opisywane i reprodukowane. Średniowieczny wyobrażał – według większości z nich – dwudzielną w słup tarczę herbową, na której widniały dwie podkowy barkami ku sobie w pas, srebrna na czerwonym polu prawym i czerwona na srebrnym polu lewym¹⁸. Dwa młodsze kładły na skwadrowanej tarczy w polach drugim i trzecim dotychczasowe godło

¹⁶ MZA, RAD–M, i.č. 2657, sign. 28, kart. 624; M. Starý, *Přijímání moravských a slezských šlechticů do panského stavu království českého v 16. a na počátku 17. století*, w: *Korunní země v dějinách českého státu*, sv. 2: *Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel 14.–16. století. Sborník příspěvků přednesených na kolokviu pořádaném ve dnech 12. a 13. května 2004 v Clam-Gallasově paláci v Praze*, red. L. Bobková, J. Konvičná, „Sešity Ústavu Českých Dějin FF UK. Řada A”, sv. 3, Praha 2005, s. 284; idem, *Rytíři přijatí do českého panského stavu v době předbělohorské*, „Sborník archivních prací” 2010, R. 60, č. 1, s. 255; idem, *Rod Pruskovských z Pruskova...*, s. 237–240.

¹⁷ J. H. Zedler, op. cit., kol. 933; W. Strzyżewski, *Herby i tytuły...*, s. 157.

¹⁸ H. Saurma-Jeltsch, *Wappenbuch der schlesischen Städte und Städtel*, Berlin 1870, kol. 394; *Der mährische Adel*, Bearb. H. von Kadich, C. Blažek, „J. Siebmacher’s grosses und allgemeines Wappenbuch”, Bd. 4, Abt. 10, Nürnberg 1899, s. 106 i tabl. 83; *Der Adel von österreichisch-Schlesien*, Bearb. K. Blažek, „J. Siebmacher’s grosses und allgemeines Wappenbuch”, Bd. 4, Abt. 11, Nürnberg 1885, s. 62 i tabl. 32; *Der Abgestorbene Adel...*, Teil 2, s. 96 i tabl. 60 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 177, 455 i tabl. na s. 178, 456); J. Pilnáček, *Staromoravství rodové...*, s. 386; idem, *Rody...*, sv. 3, s. 901; M. Starý, *Rod Pruskovských z Pruskova...*, s. 237; M. L. Wójcik, *Herb miasta Prószkowa z 1560 r.*, w: *Staropolski ogląd świata. Nulla dies sine linea. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Bogdanowi Rokowi w 70. rocznicę urodzin*, red. E. Kościak, F. Wolański, R. Żerelik, Toruń 2017, s. 547; M. Woźny, op. cit., s. 261–262.

rodzinne, a w polach pierwszym i czwartym w herbie baronowskim wspiętego jelenia naturalnej barwy znajdującego się na dwudzielnej w pas tarczy, złotej od czoła i czarnej od podstawy, w herbie hrabiowskim wspiętego zaś złotego jelenia na czarnym polu, przy czym istniała także odmiana herbu hrabiowskiego w dotychczasowym kształcie baronowskim. Te ostatnie różniły się od siebie dodatkowo klejnotami. Pierwszy z nich wieńczył wspięty jeleni, drugi eksponował oprócz jelenia czerwono-srebrne, dzielone w słup, orle skrzydło z nałożonymi na nie dwiema podkowami w identycznych barwach i układzie jak w herbie (klejnot tautologiczny)¹⁹.

Wokół najstarszego herbu Pruszkowskich narosły jednak pewne kontrowersje. Od lat pojawia się teza o jednolitej tarczy rodzinnego herbu rodziny, a więc bez podziału w słup na pola czerwone i srebrne²⁰. Często spotykany jest pogląd, jakoby był on tożsamy z polską Czawują, błędnie określaną niekiedy mianem Lzawia (Lżawia)²¹. W jego klejnocie umieszcza się

¹⁹ Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, sygn. Akc. 1995/3: *Verzeichniss verschiedener Hoch-Gräflichen und Hoch-Adlichen Wappen mit ihren zukommenden illuminirten Coleuren*, fol. 30 (rps kolorowany z 1725 r.), <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/84262/edition/89327?> (dostęp: 27.02.2023); B. Paprocki, *Sstambuch Slézskej*, s. [2], [209], [534]; N. Henel von Hennenfeld, op. cit., pars 2, s. 418; *Wappenbuch der Oesterreichischen Monarchie*, Bd. 7, Hrsg. J. A. Tyroff, Nürnberg 1835, tabl. 46; *Der mährische Adel...*, s. 106 i tabl. 83; *Der Adel von österreichisch-Schlesien...*, s. 62 i tabl. 33; *Der Abgestorbene Adel...*, Teil 2, s. 96 i tabl. 60 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 178, 456 i tabl. na s. 178–179, 456–457); A. Sedláček, *Českomoravská heraldika*, díl 2: *Část zvláštní*, Praha 1925, s. 582; J. Pilnáček, *Rody...*, sv. 3, s. 903; R. Sękowski, *Biblioteka Jerzego Krzysztofa...*, s. 7 (na podstawie B. Paprockiego); idem, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 7, s. 108; M. Starý, *Rod Pruskovských z Pruskova...*, s. 237–238; M. L. Wójcik, *Herb miasta Prószkowa...*, s. 549.

²⁰ Jej zwolennikiem był A. Sedláček, op. cit., t. 2, s. 582, a ostatnio przekonywał do niej M. Woźny, op. cit., s. 262 i przyp. 1693.

²¹ B. Paprocki, *Sstambuch Slézskej*, s. [533]; J. Pilnáček, *Staromoravství rodové...*, s. 386; W. Kaczorowski, R. Sękowski, *Herby szlachty księstwa opolsko-raciborskiego w Sztambuchu Śląskim Bartosza Paprockiego*, w: *Studia historyczno-prawne. Księga poświęcona pamięci Profesora Jana Seredyki*, red. W. Kaczorowski, Opole 2008, s. 168; R. Sękowski, *Biblioteka Jerzego Krzysztofa...*, s. 8; idem, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 7, s. 108–109; M. L. Wójcik, *Herb miasta Prószkowa...*, s. 547; M. Woźny, op. cit., s. 262. O samym herbie Czawuja zob. F. Piekosiński, *Heraldyka polska wieków średnich*, Kraków 1899, s. 35–37; S. Dziadulewicz, *Drobiazgi heraldyczne. 3. Herby Czawia alias Czawoja*

wizerunek wspiętego jelenia²², mimo że jest on dowodnie potwierdzony – o czym szczegółowiej mowa będzie dalej – dopiero w XVI stuleciu. Wszystkie te opinie wymagają weryfikacji, co jest o tyle trudne, że źródła do badań nad heraldyką Pruszkowskich, zwłaszcza w odniesieniu do średniowiecza, są wyjątkowo skąpe. Ich herb nie pojawia się wszak w malarstwie dekoracyjnym epoki, choćby w postaci ideowych programów heraldycznych, nie jest także obecny w popularnych w całej Europie rolach turniejowych mimo stosunkowo dużej w nich reprezentacji herbów rycerstwa śląskiego. Nie znamy więc w istocie nawet tynktur domniemanego pierwotnego herbu panów z Prószkowa, które identyfikuje się na podstawie barw drugiego i trzeciego pola nowożytniej, tj. czerwono-srebrnej, jego wersji. Niektórzy heraldycy zmieniają jednak układ barw, eksponując dwudzielną w słup tarczę srebrno-czerwoną, a na niej dwie podkowy w pas, czerwoną na polu srebrnym prawym i srebrną na polu czerwonym lewym²³. Przy założeniu braku podziału tarczy na dwa pola sugeruje się z kolei, że była ona w całości czerwona, stanowiąc podkład dwóch białych (srebrnych) podków²⁴. Sam kształt herbu oraz jego układ zdradzają nieliczne, niedostatecznie dotąd wykorzystywane w badaniach, zabytki sfragistyczne i sepulkralne.

Najstarszy zachowany dziś wizerunek herbu Pruszkowskich widnieje na pieczęci wspomnianego wyżej Bełdona, kanonika wrocławskiego, uwierzytelniającej wystawiony przez niego dokument z datą 1 października 1365 r.²⁵ *Sigillum* to, o ostroowalnym kształcie, typowym dla ówczesnego duchowieństwa, o wysokości około 41 mm i szerokości około 27 mm, z legendą rytą majuskułą gotycką w brzmieniu + S' BELDONIS • CANO-

i Kołomasza, „Miesięcznik Heraldyczny” 1930, R. 9, nr 5, s. 91–92; J. Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993, s. 103.

²² B. Paprocki, *Sztambuch Ślęzsky*, s. [533]; J. Pilnáček, *Rody...*, sv. 3, s. 901, 903; E. Heinrich, A. Pawełczyk, op. cit., s. 18, 86; M. Starý, *Rod Pruskovských z Pruskova...*, s. 238; M. Woźny, op. cit., s. 261–262.

²³ *Der böhmische Adel*, Bearb. R. J. Grafen Meraviglia-Crivelli, „J. Siebmacher's groses und allgemeines Wappenbuch”, Bd. 4, Abt. 9, Nürnberg 1886, s. 157 i tabl. 71.

²⁴ A. Sedláček, op. cit., t. 2, s. 582: „2. a 3. pole je starý štit červený z 2 podkovami (otevřeno u stranou od sebe) bílé barvy”.

²⁵ AP Wr., Rep. 125, nr 218. Pieczęć tę opublikował M. Woźny, op. cit., fot. 1 po s. [468]. Jej opis ibidem, s. 264 i przyp. 1716.

Fot. 1. Pieczęć kanonika wrocławskiego Bełdona z Prószkowa, 1 października 1365 r. (AP Wr., Rep. 125, nr 218); fot. R. Bacmaga

NICI • WRAT (*islaviensis*), łączy w tradycyjny dla sfragistyki kleru diecezjalnego sposób elementy ikonografii hagiograficznej z treściami heraldycznymi. Pole odciśku, podzielone na dwie równe części pasem ozdobionym pięcioma różami, wypełnia w górnej strefie uncjalne M zwieńczone koroną o trzech fleuronach, w dolnej zaś tarcza herbowa, na której wyobrażono dwie podkowy barkami ku sobie w pas (fot. 1). Majuskuła M, symbolizując kult Najświętszej Marii Panny, ewidentnie nawiązuje do sprawowanej przez Bełdona

kościelnej godności²⁶, herb zaś, pełniący funkcję znaku rozpoznawczo-własnościowego, jednoznacznie identyfikuje dysponenta pieczęci ze środowiskiem rodzinnym panów z Prószkowa.

Na herbie Bełdona nie ma śladu po linii biegnącej pionowo od szczytu tarczy ku jej podstawie, a więc dzielącej ją na dwie symetryczne części. Mamy tu do czynienia, zgodnie z opinią wyrażaną w najnowszej historiografii²⁷, z ekspozycją godła na jednolitym polu. Brak linii podziału tarczy można także stwierdzić na innej zachowanej do dziś pieczęci przedstawiciela rodziny Pruszkowskich, której dysponentem był Jan (Jhan von Proskaw), uwierzytelniającej dużo późniejszy dokument wystawiony 2 grudnia 1487 r.

²⁶ G. Schindler, *Das Breslauer Domkapitel von 1341–1417. Untersuchungen über seine Verfassungsgeschichte und persönliche Zusammensetzung*, Breslau 1938, s. 325–326; M. Woźny, op. cit., przyp. 1716 (s. 264).

²⁷ M. Woźny, op. cit., s. 262 i przyp. 1693.

przez braci Jana Dobrego i Mikołaja II, książąt śląskich, panów Opola i Głogówka²⁸. *Sigillum* to, okrągłe, o średnicy 24 mm, z legendą rytą minuskułą gotycką w brzmieniu: „s • iohanni[s] / proscaw”, przynosi typowe dla rycerstwa śląskiego tego czasu wyobrażenie w postaci pełnego herbu. Składał się on zwyczajowo z tarczy herbowej, najczęściej pochylonej w prawą stronę, hełmu z labrami i klejnotu. Wpisywano go zaś przeważnie w wydłużone wertykalnie czwórłukowe obramowanie, wokół którego umieszczano napieczętną inskrypcję²⁹. Pieczęć Jana w nietypowy sposób odbiega jednak od tego schematu, eksponuje bowiem tylko pochyloną w prawą stronę gotycką tarczę herbową o kroju hiszpańskim, przykrytą zwróconym w prawo hełmem dziobowym, spod którego spływają po bokach labry. Nie ma tu natomiast najmniejszych śladów klejnotu. Zarówno górna, jak i dolna część *sigillum* – obie obwiedzione brzegami czwórłukowego obramowania, wypełniane w przypadku rycerzy z innych rodzin konkretną treścią ikonograficzną, w górnej strefie pieczęci najczęściej właśnie klejnotem – są puste (fot. 2). Nietypowość tę można byłoby wyjaśnić najprościej albo błędem ryty tłoka, albo pośpiesznym, a w efekcie niedbałym i niedokładnym, jego wyciśnięciem przy dokumencie, ale regularność napieczętnego wyobrażenia, przede wszystkim zadziwiająca symetria w układzie owych pustych miejsc i ich płaska powierzchnia, bez jakichkolwiek zgrubień, nierówności i śladów po ewen-

Fot. 2. Pieczęć Jana z Prószkowa, 2 grudnia 1487 r. (AP Wr., Depozyt księstwa oleśnickiego, nr 389); fot. M. L. Wójcik

²⁸ AP Wr., *Depozyt księstwa oleśnickiego*, nr 389.

²⁹ Liczne przykłady zestawia M. L. Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1–2, Kraków–Wrocław 2018, *passim*.

tualnych ubytkach, zdają się przekonywać, że utrwalony w obrazie pieczęci wizerunek jest kompletny i w pełni zamierzony. Należałoby zatem przyjąć, że jeszcze u schyłku XV w. herb rodziny Pruszkowskich nie był ozdobiony klejnotem, co w europejskiej heraldyce rycerskiej, w tym śląskiej, nie stanowiło bynajmniej wyjątkowego zjawiska³⁰.

Przegląd nielicznych źródeł sfragistycznych pozwalających śledzić najstarsze, tj. pochodzące sprzed 1560 r., dzieje herbu Pruszkowskich uzupełniają dwa zabytki sepulkralne. Pierwszy z nich, znajdujący się w klasztornym kościele minorytów w Opolu, jest poświęcony wspomnianemu już Janowi Starszemu, kanclerzowi księcia opolskiego Jana Dobrego, zmarłemu 9 października 1508 r., natomiast drugi, ufundowany w praskiej katedrze św. Wita, upamiętnia Jakuba, syna Jana i Jadwigi von Zettritz, który – jak głosi epitafium – zginął 16 lutego 1545 r. w wyprawie przeciwko Turkom³¹.

³⁰ J. Michta, *Klejnot w herbach w średniowieczu i okresie nowożytnym*, w: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. A. Radziwiński, A. Supruniuk, J. Wroniszewski, Toruń 1997, s. 341–349. Odnośnie do Śląska zob. T. Jurek, *Herby rycerstwa śląskiego na miniaturach „Kodeksu o św. Jadwidze” z 1353 roku*, „Genealogia. Studia i materiały historyczne” 1993, t. 3, s. 34.

³¹ O śmierci Jakuba podczas walk z Turkami pisał także Bartosz Paprocki, przytaczając treść informującej o tym inskrypcji, jaka znajdowała się w kościele parafialnym w Prószkowie; zob. B. Paprocký, *Diadochos id est successio: ginák poslaupnost knížat a kralůw Českyh biskupůw y arcybiskupůw pražskyh a wszech trech stawůw slawneho Kralowstwj Českeho to gest Panského, Rytjřského a Městského krátce sebraná*, Pragae 1602, s. 352 (w części pt. *O stavu panském*). Tymczasem w innym swym dziele (idem, *Sstambuch Slézský*, s. [212]) heraldyk podał, że Jakub zmarł w Pradze, postrzelony przez Hiszpana (był nim Julio de Salasar; zob. MZA, RAD–M, i.č. 2664, sign. 35, kart. 625; M. Starý, *Rod Pruskovských z Pruskova...*, s. 236, przyp. 33) na uczcie weselnej hrabiego Joachima von Schlicka i Lukrecji von Salm-Neuburg. Wiadomość tę najpierw powielił za nim N. Henel von Hennenfeld, op. cit., pars 2, s. 417, a potem utrwalili – dodając zapis, iż było to w 1544 r. na zorganizowanym z okazji wspomnianego wesela turnieju, i precyzując, że rana pochodziła od lancy – J. Sinapius, op. cit., Bd. 1, s. 110; Bd. 2, s. 182 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 168, 447), i J. H. Zedler, op. cit., kol. 933 (R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 7, s. 113, 121, błędnie zinterpretował ich przekaz i przyjął, że Jakub zginął nie z rąk Hiszpana, tylko w Hiszpanii, z kolei D. F. Calin de Marienberg, *Phoenix redivivus inclityae Bilino-Proskoviae prosapiae sive opus historico-genealogicum* [...], Viennae 1683, s. 22, jako przyczynę

Nagrobek Jana ma formę prostej płyty o wymiarach 176 cm na 112 cm, wykonanej z szarego marmuru, wokół której – na obrzeżu – biegnie inskrypcja w brzmieniu: ANNO D[OMI]NI • 1508 • FERIAS[E]C[VN]DA DIE SANCTI DIONISII OBIIT GENEROSVS AC NOBILIS VIR D[OMI]N[V]S IOANES DE PRVSKOV DVCATVS OPPOLIENSIS CANCELLARIVS ORATE PRO EO³². Środkową część płyty wypełnia tarcza herbowa typu staroniemieckiego (*alte deutsche Form*), wpisana w okrąg i ozdobiona trzema symetrycznie rozmieszczonymi wypustkami (u góry i po bokach), dwudzielna w słup, na której umieszczono dwie podkowy barkami ku sobie w pas (fot. 3)³³. Zakładając, że nagrobek powstał najwcześniej na

Fot. 3. Nagrobek kanclerza opolskiego Jana z Prószkowa (zm. 9 października 1508 r.) w kościele franciszkanów w Opolu; fot. B. Czechowicz

śmierci Jakuba podczas wspomnianego wesela podał nieszczęśliwe uduszenie). Zagadkę okoliczności śmierci Jakuba próbował rozwikłać M. Stary, *Rod Pruskowskych z Prusko-wa...*, s. 236–237, rozważając, czy nie doszło tutaj do przemierzania wiadomości na temat dwóch braci, Henryka i Jakuba (obaj walczyli z Turkami; zob. D. F. Calin de Marienberg, op. cit., s. 22–23, 35, a informację o śmierci Henryka właśnie podczas turnieju podał N. Henel von Hennenfeld, op. cit., pars 2, s. 417).

³² Lekcję odczytu podają za: B. Czechowicz, op. cit., t. 4, cz. 2, z. C, s. 93.

³³ O nagrobku pisali już: B. Paprocký, *Dia dochos...*, s. 352 (w części pt. *O stavu pan-ském*); G. Schiedlausky, R. Hartmann, H. Eberle, *Die Bau- und Kunstdenkmäler Schlesiens*, Bd. 4: *Regierungsbezirk Oppeln*, Teil 1: *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Stadtkreises Oppeln*, Breslau 1939, s. 88; A. Steinert, op. cit., s. 2 (przedruk z polskim tłumaczeniem w: *Źródła do dziejów Prószkowa*, s. 23–24, 311). Wszyscy oni przytoczyli także treść poświęconej Janowi inskrypcji (w lekcji oryginału lub w tłumaczeniu). Aktualny stan zabytku omawiali: E. Frankiewicz, *Kaplica piastowska w Opolu*, Wrocław–Warszawa–Kra-

przełomie 1508 i 1509 r., a więc wkrótce po śmierci Jana, można byłoby przyjąć, że u progu XVI w. rodzinny herb Pruszkowskich zmodyfikowano, dodając linię podziału tarczy. Rzecz jest jednak nieco bardziej skomplikowana, z badań Bogusława Czechowicza, znawcy śląskiej sztuki sepulkralnej, wynika bowiem, że płytę nagrobną Jana, reprezentującą cechy stylowe, które przejawiają się brakiem jakichkolwiek form gotyckich, wykonano „zapewne w pewnym czasowym oddaleniu od daty jego śmierci”³⁴. Nie ma więc pewności, czy herb z podziałem tarczy był używany już przez Jana, czy też pojawił się dopiero po jego śmierci, ale jeszcze w okresie poprzedzającym włączenie Pruszkowskich do grona wolnych panów stanowych czeskiej monarchii.

Druga z inskrypcji, upamiętniająca Jakuba, przybiera charakterystyczną dla renesansowej plastyki funeralnej formę przyścienną konstrukcji architektonicznej składającej się z cokołu, płaskorzeźbionej płyty figuralnej w pilastrowym obramieniu, fryzu ozdobionego geometrycznym ornamentem oraz wieńczącej całość tablicy inskrypcyjnej. Zabytek ma 270 cm wysokości. Płyta ukazuje klęczącą, odzianą w zbroję rycerską postać zmarłego, który adoruje Ukrzyżowanego Chrystusa. W lewym dolnym rogu, pod krucyfiksem, wyeksponowano baronowski (skwadrowany) herb Pruszkowskich, z wspiętym jeleniem w klejnocie. Ponieważ Jakub zmarł w 1545 r., taka jego odmianna dowodzi, że nagrobek wystawiono dopiero po 1560 r., co bezpośrednio potwierdza treść towarzyszącego mu epitafium, z której wynika, że został on ufundowany w 1567 r. przez Jerzego Pruszkowskiego, brata Jakuba: M(ONUMENTUM) M(ORTUI) | D(OMINI) IACOPO PROSKOWSKI A PROSKAWZC BARONI LIBERO | ANTIQVAE NOBILITATIS ET VIRTVTIS VIRO | QVI PVGNANS GRAVITER REPRESSIT HASTAS TVRCHARVM | QVATER HIC PEREMPTVS ICTV IAM FRACTAE OCCVBVIT | SODALIS HASTAE. LECTOR MANIBVS VT QVIES SIT OPTESS. | PRO TE PROQVE ALIIS PIE ET PRECATVS DISCAS SERIA | NON LOCO ESSE AGENDA | GEORGIVS PROSKOWSKI A PROSKAW QVEM BONITAS DIVI | FERDINANDI I. EREXIT CLEMENTIA ET BENIGNITAS D(OMINI) | MAXIMILIANI II. IMPP(ERATORUM) AVG(USTORUM) IN XXXVII AN-

ków 1963, s. 38–39; idem, *Kościół i klasztor franciszkanów w Opolu*, Opole 1998, s. 26; B. Czechowicz, op. cit., t. 4, cz. 2, z. C, s. 93 i fot. 62 (s. 93).

³⁴ B. Czechowicz, op. cit., t. 4, cz. 2, z. C, s. 93 (pisownia oryginalna).

NVM SVSTINVIT | ET AVXIT
AC TESTIMONIVM FIDEI DVM
CVBICVLO CAESAREO | AVLAE-
QVE PRAEFECIT DEDIT FRA-
TRI S CHARISSIMO. P(AX
IN) C(AELO). | ANNO CHRIS-
TI MDLXVII | OBIT AETATIS
XXX. A CHRISTI. SALVTIFFERO
PARTV MDXLV | DIE XVI. MEN-
SIS FEBRVarii (fot. 4)³⁵.

Herb Pruszkowskich widnieje także nad głównym (południowym) wejściem do trójkondygnacyjnego pałacu joannitów grobnickich. Został wmurowany w 1559 r., a więc tuż przed podniesieniem Pruszkowskich do rangi baronów, przez przywoływanego już wielokrotnie Jerzego Pruszkowskiego, ówczesnego komtura grobnickiego i podkomorze go arcyksięcia Maksymiliana, inicjatora renesansowej przebudowy funkcjonującego tu wcześniej dworu joannickiego³⁶. Na prostokątnej płycie wyobrażono skwadrowaną

Fot. 4. Nagrobek Jakuba Pruszkowskiego (zm. 16 lutego 1545 r.) w katedrze pw. św. Wita w Pradze; repr. za: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Pruskov%C5%A1t%C3%AD_z_Pruskova#/media/Soubor:Epitaph_Jacopo_Proskowski_01\(js\).jpg](https://cs.wikipedia.org/wiki/Pruskov%C5%A1t%C3%AD_z_Pruskova#/media/Soubor:Epitaph_Jacopo_Proskowski_01(js).jpg) (dostęp: 26.07.2021)

³⁵ Nagrobek opisali, podając także treść towarzyszącego mu epitafium, A. Podlaha, K. Hilbert, *Soupis památek historických a uměleckých. Metropolitní chrám sv. Víta v Praze*, Praha 1906, s. 171–172. Wzmiankował go też w kontekście rozważań nad genealogią Pruszkowskich M. Starý, *Rod Pruskovských z Pruskova...*, s. 236, natomiast fotografię zabytku opublikowali A. Podlaha, K. Hilbert, op. cit., s. 171, fot. 243, oraz E. Heinrich, A. Pawełczyk, op. cit., s. 83. Panu Profesorowi Bogusławowi Czechowiczowi dziękuję za konsultacje przy odczycie abrewiacji występujących w inskrypcji.

³⁶ A. Weltzel, *Besiedelungen des nördlich der Oppagelegenen Landes*, Bd. 2, Ratibor 1891, s. 129; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 7: *Województwo opolskie*, red. T. Chrzasta

tarczę herbową, na której w polach pierwszym i czwartym umieszczono godło Pruszkowskich, czyli dwie podkowy barkami ku sobie w pas, a na polach drugim i trzecim krzyż kawalerski (joannicki). Tarczę przykrywa zwrócony w prawą (heraldycznie) stronę ukoronowany hełm prętowy, spod którego spływają w dół labry, zwieńczony klejnotem w postaci wyskakującego w prawo jelenia. Wokół tablicy biegnie nieznacznie zatarty napis o następującej treści: IORG PROSKHOWSKY VON | PROSKAV SANT IOHANES ORDEN RITER VND | KHOMETER ZV GREBNIG KOENE | WIRDE ZV BEHEM KHAMERER Z[V] J[AHR] 1559 (fot. 5)³⁷. Herb ten jest przykładem typowego połączenia symboliki rodzinnej i urzędowej jego dysponenta, odwołującej się do reprezentowanej przezeń godności komtura miejscowych joannitów. Z perspektywy naszych badań jest on o tyle interesujący, że nie tylko powraca do motywu podków położonych na jednolitym polu tarczy, ale dodatkowo eksponuje – w dostępnym mate-

Fot. 5. Herb Jerzego Pruszkowskiego, komtura grobnickiego, nad wejściem do pałacu joannitów w Grobnikach; repr. za: <https://polska-org.pl/5936339,foto.html> (dostęp: 28.03.2023)

nowski, M. Kornecki, z. 2: *Powiat głubczycki*, oprac. T. Chrzanowski, M. Kornecki, Warszawa 1961, s. 33–34; A. Legendziewicz, *Średniowieczny budynek komturii Rycerskiego Zakonu Szpitalników św. Jana z Jerozolimy (Joannitów) w Grobnikach*, „Kwartalnik Opolski” 2018, R. 64, nr 2/3, s. 80; T. W. Lange, *Przeoraty – baliwaty – komandorie. Zakon św. Jana Jerozolimskiego i jego placówki na terenie Polski*, „Szlakiem Krucjat”, t. 13, Zabrze–Tarnowskie Góry 2021, s. 160. Przypuszcza się, że herb ten został umieszczony w tym miejscu wtórnie, pierwotnie miał się bowiem znajdować nad wejściem do kapitułarza; zob. A. Legendziewicz, op. cit., s. 80–81.

³⁷ Tablicę z herbem Jerzego Pruszkowskiego reprodukują: *Katalog zabytków...*, t. 7, z. 2, fig. 47; A. Legendziewicz, op. cit., s. 79, ryc. 5 (tutaj także – ibidem, s. 81, przyp. 29 – odczyt napisu z drobnymi błędami); T. W. Lange, op. cit., fot. na s. 229.

riale źródłowym po raz pierwszy – pełne wyobrażenie heraldyczne, tj. z charakterystycznym dla tej rodziny w późniejszym czasie jelenim klejnotem. Nie ma wątpliwości, że brak linii podziału w słup nie wynika w tym przypadku z ewentualnego błędu popełnionego podczas powojennej renowacji obiektu, gdyż identycznie herb ten wyglądał u schyłku XIX i na początku XX w.³⁸ Taki kształt nadał mu już najpewniej rzemieślnik wykonujący zlecenie fundatora w „przededniu” wyniesienia rodziny do rzędu panów stanowych i wprowadzenia do użytku nowego (udostojnionego) herbu nadanego Pruszkowskim przez cesarza Ferdynanda I. Wynikałoby stąd, że podziału tarczy nie stosowano wówczas konsekwentnie, a proces heraldyzacji herbu zakończył dopiero list herbowy (*Wappenbrief*) z 1560 r., któremu w kontekście rozpatrywanej tutaj problematyki należy przyrzeć się nieco bliżej.

Przypomnijmy najpierw, że nadanie Pruszkowskim herbu było uwarunkowane decyzją monarchy o włączeniu rodziny, a ściślej rzecz ujmując – imiennie wymienionych w dokumencie jej męskich przedstawicieli: Jerzego, Jana Starszego, Jana Młodszeo i Kaspara oraz ich potomków, do grona baronów. Nie mamy więc tutaj do czynienia z klasyczną formą nobilitacji polegającą na nadaniu szlachectwa (i herbu), lecz z podniesieniem rodziny o szlacheckim statusie do wyższego stanu, czyli do elitarnej grupy wolnych panów (*svobodní páni*, *Freiherren*) określanej zwyczajowo jako *Herrenstand*, do której zaliczano baronów, hrabiów i książąt³⁹. Stała praktyką w kancela-

³⁸ H. Lutsch, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, Bd. 4: *Die Kunstdenkmäler des Reg.-Bezirks Oppeln*, Breslau 1894, s. 165 (opis zabytku z błędnym odczytem inskrypcji); B. Hohrichter, *Geschichtliches der einzelnen Ortschaften des Kreises Leobschütz*, „Heimatkunde des Kreises Leobschütz”, Bd. 2, H. 3, Leobschütz 1914, s. 391 (fotografia tablicy).

³⁹ Z bogatej literatury na temat dokumentów herbowych dla szlachty czeskiej oraz procedur towarzyszących jej przyjmowaniu do stanu panów (*Herrenstand*), zwłaszcza w kontekście śląskim, warto przywołać dwie prace Marka Starego; zob. M. Starý, *Přijímání moravských a slezských šlechticů...*, s. 251–288; idem, *Royal and imperial charters and the acquisition of the Bohemian lordship (Herrenstand) in the period before the battle of White Mountain*, w: *Changes of the noble society. Aristocracy and new nobility in the Habsburg monarchy and Central Europe from the 16th to the 20th century. A collection of studies from section P69 i P80 of the 11th congress of Czech historian (14th–15th September 2017, Olomouc, Czech Republic)*, eds. J. Brňovják, J. Županič, Ostrava–Prague 2018, s. 17–35. Na uwagę zasługuje także obszerna dwutomowa monografia dokumentów her-

riach Rzeszy towarzyszącą tego typu awansowi było udostojnianie, czyli – jak często stwierdzano w ówczesnej nomenklaturze – ulepszanie herbów rodowych (*Stammwappen*) używanych przez rodziny przed ich wyniesieniem. Dokonywało się to przeważnie przez skwadrowanie tarczy herbowej i wprowadzenie na nią dotychczasowego godła rodziny, które albo powielano na dwóch polach po skosie, albo kładziono osobno w polu sercowym, rzadziej zaś przez modyfikację (rozbudowanie ikonografii) samego klejnotu⁴⁰. W przypadku Pruszkowskich mamy do czynienia z tą pierwszą procedurą, o czym przekonuje treść przywileju cesarskiego z 1560 r.

Aż do początku drugiej dekady naszego stulecia sądzono, że bogate zbiory archiwum i biblioteki Pruszkowskich, których częścią był interesujący nas dokument, zaginęły (lub uległy zniszczeniu) w zawierusze drugiej wojny światowej, toteż usprawiedliwienie – przynajmniej częściowe – znajduje odwoływanie się do niego na podstawie wzmianek w starszej literaturze, choć trzeba podkreślić, że tekst przywileju już w 1683 r., aczkolwiek w przekładzie na język niemiecki, opublikował Dominik Fryderyk Calin de Marienberg⁴¹. Odnalezienie w 2012 r. archiwum Pruszkowskich, a w nim wspomnianego dyplomu, w zespole podworskim rodziny Diet-

bowych niemieckiego kręgu językowego; zob. G. Seibold, *Der Wappenbrief. Ein Kompendium*, Bd. 1: *Textband*; Bd. 2: *Bildband*, Wien 2020.

⁴⁰ Za reprezentatywne przykłady wyszczególnionych praktyk niechaj posłużą herby śląskich Hochbergów, Knobelsdorfów i Haugwitzów. Ci pierwsi używali w średniowieczu herbu z wyobrażeniem dwudzielnej w pas tarczy, na której w polu górnym kładli trójwzgórze, pole dolne wypełniali zaś szachownicą. Po awansie stanowym posługiwali się skwadrowaną tarczą, na której dotychczasowy herb (*Stammwappen*) znalazł się w polach drugim i trzecim, natomiast w polach pierwszym i czwartym pojawił się wizerunek ukoronowanego połuorla. Pierwotny herb Knoblauchsdorfów, przedstawiający pas poprzedzielany skosami, umieszczono w ich herbie baronowskim w sercu skwadrowanej tarczy, wypełnionej jedynie na przemian srebrną i niebieską tynkturą, a dawny herb Haugwitzów, eksponujący głowę barana, po włączeniu rodziny do stanu panów pozostawiono w niezmienionym kształcie, ale dotychczasowy tautologiczny klejnot rozbudowano, umieszczając w nim początkowo dwa wspięte połubary, a następnie dodając między nimi najpierw orle skrzydło, a potem dolnośląskiego orla. Zob. R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 3: *H–K*, Katowice 2003, s. 42, 142, 389; M. L. Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego...*, t. 1, s. 329–348, 351–352, 383–389. Liczne dalsze przykłady dotyczące rodzin czeskich, morawskich i śląskich zestawia najpełniej *Siebmacher's Wappenbuch*.

⁴¹ D. F. Calin de Marienberg, op. cit., s. 39–41.

richstein z Mikulova (Rodinný archiv Ditrichštejnů Mikulov), przechowywanym w Krajowym Morawskim Archiwum w Brnie, całkowicie zmieniło perspektywę badawczą (fot. 6)⁴². Zawarty w nim szczegółowy opis nowego herbu, oddany według uwspółcześnionej transliteracji, której dokonał ostatnio Marek Starý⁴³, brzmi następująco:

[...] štít na čtvero rozdělený, v pravé spodní a v svrchní levé čtvrti štítu erb jejich starý vejš psaný se dvěma podkovami, vše bílé neb stříbrné a červené barvy, v druhých dvou, spodní levé a svrchní pravé jedné každé čtvrti, kteráž napříč spodní černé a svrchní žluté neb zlaté barvy rozdělena jest, jelen zvíře s rohami, své přirozené barvy, v skoku zhůru k pravé straně obrácený stojí, nad štítem odevřený turnířský helm s přikryvadly neboližto fafrnochy po pravé straně černé a žluté neb zlaté a po levé straně bílé neb stříbrné a červené barvy potažené doluov visí, nad tím nade vším koruna zlatá královská, z níž puol jelena až po zadní kýty s rohami, své přirozené barvy, k pravé straně obrácené[h]o se vidí [...].

⁴² MZA, RAD–M, i.č. 2657, sign. 28, kart. 624. O odnalezieniu archiwum Pruszkowskich i jego zawartości zob. A. Pobóg-Lenartowicz, *Archiwum i biblioteka Pruszkowskich...*, s. 557–573; eadem, *Odnalezione archiwum rodu Pruszkowskich...*, s. 125–132; eadem, *Podróż za jeden grant. Po śladach zakonników do tajemnic słynnego rodu*, „Indeks. Pismo Uniwersytetu Opolskiego” 2012, nr 1–2 (125–126), s. 17–10; zob. także: R. Sękowski, *Biblioteka Jerzego Krzysztofa...*, s. 85–86; M. Starý, *Rod Pruskovských z Pruskova...*, s. 235. Warto dodać, że wykaz zachowanych w archiwum rodowym Dietrichsteinów dokumentów dotyczących rodziny Pruszkowskich opublikował R. Sękowski, *Biblioteka Jerzego Krzysztofa...*, s. 86–91. Ich spis zamieszczono także na stronie internetowej poświęconej grodowi Starý Bzenec, położonemu na północ od miasta Bzenec na południowych Morawach, będącego centrum majątku (*bzenecké panství*), który w 1588 r., po poślubieniu Barbary Révay, stał się własnością Kaspara Pruszkowskiego; zob. <http://www.starybzenec.cz/majitele-panstvi/dochovany-archiv-pruskovskych-z-pruskova/> (dostęp: 10.03.2023). W tym zespole nie zachowały się jednak odciski pieczęci używanych przez przedstawicieli rodziny w okresie przed udostojnieniem herbu.

⁴³ M. Starý, *Rod Pruskovských z Pruskova...*, s. 231–270; tekst dokumentu na s. 268–269 (stąd pochodzą przywoływane przeze mnie niżej cytaty). Artykułu tego nie znał M. Woźny, op. cit., s. 261–267 (tu rozważania o panach z Prószkova), 477–492 (tu zestawienie wykorzystanych przez autora opracowań). Badacz ten zaznaczył wprawdzie, że sięgnął po zbiory zespołu podworskiego Dietrichsteinów (ibidem, s. 16), ale wykorzystał z nich tylko jedną jednostkę (MZA, RAD–M, i.č. 2715, sign. 81/b, kart. 631) na potrzeby szkicu o rodzinie z Łąki (ibidem, s. 222–225).

Fot. 6. Przywilej herbowy cesarza Ferdynanda I dla Pruszkowskich z 16 kwietnia 1560 r. (MZA, RAD–M, i.č. 2657, sign. 28, kart. 624); fot. P. Krafl

Deskrypcji tej wiernie odpowiada graficzny (iluminowany) wzór herbu namalowany, zgodnie z powszechnie przyjętą konwencją, w centralnej części dokumentu (fot. 7). Cesarz zapewnił, że jest on wyrazem jego łaski

Fot. 7. Herb nadany Pruszkowskim przez cesarza Ferdynanda I przywilejem herbowym z 16 kwietnia 1650 r. (MZA, RAD-M, i.č. 2657, sign. 28, kart. 624); fot. P. Krafl

i hojności dla odbiorców, powstałym – co należy szczególnie mocno wyartykułować – przez „poprawienie i ulepszenie” dotychczas używanego przez nich herbu: „[...] Tu pečeť a erb z zvláštní milosti a štědroty naši císařské takto jim napravovati a polepšovati ráčíme [...]”. Nie poprzestał jednak na tym lakonicznym i skonwencjonalizowanym stwierdzeniu, zapewniając, że wszyscy Pruszkowscy z Prószkowa używali

[...] od starodávna po předcích svých pečeti a erbu, zejména štítu na póli nazdýl rozdělené[h]o, pravá polovice červené a levá bílé neb stříbrné barvy, v sterto pravé červené polovici podkova bílé neb stříbrné a v levé polovici červené barvy se vidí, nad štítem kolčí helm s přikryvadly neboližto fafrnochy červené a bílé neb stříbrné barvy z obou stran téhož štítu potažené doluov visí, nad tím nade vším puol jelena s rohama až po zadní kýty k pravé straně předníma nohama obrácené[h]o své přirozené barvy vyniká [...].

Mamy więc jednoznaczne potwierdzenie, że zanim doszło do „polepszenia” rodzinnego herbu, panowie z Prószkowa pieczętowali się dwudzielną w słup tarczą z dwiema podkowami barkami ku sobie w pas, białą (srebrną) na polu prawym czerwonym i czerwoną na polu lewym białym (srebrnym), z klejnotem eksponującym wyskakującego jelenia naturalnej barwy. W tym kontekście nie sposób pominąć faktu, że Prószków i Biała, miejscowości należące do Pruszkowskich, przy okazji ich wyniesienia do rangi miast otrzymały na mocy specjalnych dokumentów urzędowych herby – Prószków 25 kwietnia 1560, a Biała 12 lipca 1564 r. – nawiązujące wizerunkiem do godła swych właścicieli⁴⁴. W odniesieniu do Białej był to motyw znany z drugiego i trzeciego pola udostojnionego herbu Pruszkowskich, który bez żadnych zmian powielono na tarczy zdobiącej wysuniętą przed lico muru wieżę z otwartą bramą⁴⁵. W herbie Prószkowa zastosowa-

⁴⁴ W. Strzyżewski, *Herby rycerskie w godłach herbów miast śląskich, pomorskich i nowomarchijskich*, w: *Etos rycerski w Europie Środkowej i Wschodniej od X do XV wieku*, red. W. Peltz, J. Dudek, Zielona Góra 1997, s. 140, 143.

⁴⁵ Oryginał przywileju herbowego dla Białej, wystawiony przez cesarza Ferdynanda I, zawierający barwny wizerunek herbu, spłonął wraz z innymi dokumentami miejskimi przechowywanymi w archiwum magistratu w czasie wielkiego pożaru miasta w 1791 r. (M. Borkowski, M. P. Czapliński, *Biała – historia i współczesność*, Opole–Biała 2011, s. 49–50). Zachował się jednak jego odpis, a w nim szczegółowy opis nadanego herbu: „Im roten Feld eine weißer Mauer aus Quadersteinen mit Schießlöchern und 6 Bassteien. In der Mitte der Mauer ein weißer Turm mit einem Tor, gelb oder gold farben. Auf diesem Turm ein Wappen, von oben bis unten in zwei Seiten geteilt, die rechte Seite des Wappens ist rot, die Mitte aber weiß oder silbfarben, darinnen zwei Hufeisen, in dem rechten Feld weiß oder silbfarben, in dem linken weißen Feld ein rotes Hufeisen. Oben aber an dem Turm 4 Wändl” (*Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens. Kreis Neustadt*. 1. *Landgemeinden und Dominien*. 2. *Städte*, Hrsg. E. Graber, w: CDS, Bd. 33,

no zaś jego uszczerbioną wersję, kładąc na dwudzielnej w słup tarczy jedynie dwudzielną w słup podkowę⁴⁶. Podstawową funkcją herbu miejskiego jest – zgodnie z opinią specjalistów, z którą nie sposób się nie zgodzić – identyfikacja dysponenta (miasta)⁴⁷. Jeśli więc w procesie kreowania herbów Prószkowa i Białej sięgnięto po takie, a nie inne znaki reprezentujące heraldykę Pruszkowskich, to należy sądzić, że właśnie te były najlepiej i najsilniej zakorzenione w ówczesnej świadomości, najlepiej spełniając kryterium społecznej rozpoznawalności.

Herb w takim samym kształcie, jako rodowy (pierwotny) herb Pruszkowskich, zamieścił także Bartosz Paprocki w *Sztambuchu śląskim*⁴⁸, przy czym przekonywał, że wywodził się on bezpośrednio z herbu Czawuja, przedstawiającego dwie srebrne podkowy barkami ku sobie w pas, nad lub między którymi przeważnie umieszczano dodatkowo krzyż lub miecz, kładzione na jednolitej czerwonej (niekiedy niebieskiej) tarczy⁴⁹. Można przypuszczać, że w odniesieniu do *Stammwappen* Paprocki dysponował wiedzą z pierwszej ręki. Trudno wszak zakładać, by umieścił niewłaściwy herb w panegirycznym dziele dedykowanym swemu mecenasowi, Janowi Krzysztofowi Pruszkowskiemu (zm. w 1625 r.), synowi komtura Jerzego i Urszuli von Lobkowitz, wnukowi Jana i Jadwigi von Zettritz, ozdobio-

Breslau 1928, s. 163, nr 1). O historycznym herbie Białej zob. ostatnio M. L. Wójcik, *Symbole samorządowe Białej. Z prac nad herbem, flagą i pieczęciami urzędowymi gminy*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2022, R. 77, nr 1, s. 123–152.

⁴⁶ Dokument herbowy dla Prószkowa, szczęśliwie zachowany w oryginale, z wyrysowanym pośrodku herbem, sygnował cesarz Ferdynand I 25 kwietnia 1560 r., a więc zaledwie dziewięć dni po wystawieniu dyplomu nadającego Pruszkowskim status wolnych panów (AP Wr., Rep. 4f, nr 65e I). Zachowało się także jego zatwierdzenie przez radę miasta Biała z 18 lutego 1678 r., z barwnym przerysem herbu (AP Wr., Rep. 4f, nr 65e II). O herbie tym zob. M. L. Wójcik, *Herb miasta Prószkowa...*, s. 545–556 (tutaj także reprodukcje dokumentu herbowego i rysunków obu herbów – z oryginału i jego późniejszego potwierdzenia).

⁴⁷ Z. Piech, *Herb jako źródło historyczne*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego, nowej serii” 2018, t. 17 (28), s. 18.

⁴⁸ B. Paprocki, *Sztambuch Ślęzskij*, s. [533].

⁴⁹ Ibidem; zob. także: J. Pilnáček, *Staromoravství rodové...*, s. 386; J. Szymański, *Herbarz...*, s. 103; W. Kaczorowski, R. Sękowski, op. cit., s. 168; R. Sękowski, *Biblioteka Jerzego Krzysztofa...*, s. 8; idem, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 7, s. 108–109; M. Woźny, op. cit., s. 262, 264.

nym na stronie dedykacyjnej aktualnym w roku wydania herbarza (1609), tj. skwadrowanym, herbem familii, którym od kilku zaledwie dziesięcioleci posługiwała się rodzina adresata dedykacji⁵⁰. Istnieją zresztą uzasadnione przypuszczenia świadczące o tym, że heraldyk korzystał z rodzinnego archiwum Pruszkowskich, sięgając po znajdujące się w nim dokumenty, być może opatrzone nawet herbowymi pieczęciami ich wystawców⁵¹. Zauważmy jednak, że rekonstruując rodowód familii, pierwsze pokolenia panów piszących się z Prószkowa Paprocki odnotował dopiero w XIII i XIV w., wymienając rycerzy Stanimira (Stojmira), Ottona, Bełdona, Mirzana, Adama i Paszka, których istnienie i przynależność do rodziny potwierdzają zachowane do dziś źródła⁵². Heraldyk nie zrezygnował jednak także z poszukiwań starożytnych korzeni rodziny oraz odwołań do wątków baśniowych i legendarnych, stanowiących charakterystyczne – ujawnione najpełniej w *Gnieździe cnoty* i *Herbach rycerstwa polskiego* – cechy jego genealogiczno-heraldycznego pisarstwa⁵³. Ponieważ najstarsze wywiedzione przez siebie pokolenia uznawał zupełnie dowolnie za wspólne dla wszystkich rodzin pieczętujących się różnymi odmianami podków⁵⁴, stąd też wyrażony prze-

⁵⁰ B. Paprocki, *Sstambuch Slézscký*, s. [2–3]: „Wýsoce Urozenému Panu Janowi Krystoffowi Pruskowskému z Pruskowa [...] Komornyku, Heytmanu Knyžetstwi Opolského a Ratiborského, Panu swému milostiwému, Zdrawý dobro a sstiasného Panowaný wěrně od Pána Boha winssugý”. Wizerunek tego samego (udostojnionego) herbu otwiera także część poświęconą Pruszkowskim; zob. ibidem, s. [209].

⁵¹ W. Kaczorowski, R. Sękowski, op. cit., s. 166.

⁵² Ibidem, s. 165–168; R. Sękowski, *Biblioteka Jerzego Krzysztofa...*, s. 85; M. Woźny, op. cit., s. 261–267.

⁵³ B. Paprocki, *Gniazdo cnoty*, Kraków 1578; idem, *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1584. Na temat wątków baśniowych i legendarnych w twórczości Paprockiego zob. m.in. M. Kazańczuk, *Staropolskie legendy herbowe*, Wrocław 1990, s. 26–32; J. Szymański, *Zmiana formy czy gatunku herbarzy polskich z XVI wieku*, w: *Opera minora selecta Josephi Szymański*, red. T. Giergiel, B. Trelińska, „Opera Necessita”, Warszawa 2009, s. 160–161; A. Tułowicka, *Słowo i obraz w heraldyce. Herbarze a quasi-herbarze. Wokół konstrukcji genealogicznych Bartosza Paprockiego*, „Biblioteka Tradycji. Seria druga”, nr 95, Kraków 2011, s. 71–119. W ujęciu ogólnym zob. M. Cetwiński, M. Derwich, *Herby, legendy, dawne mity*, Wrocław 1987.

⁵⁴ B. Paprocki, *Sstambuch Slézscký*, s. [531–533]. Warto dodać, że spisane przez Paprockiego legendarne dzieje rodów herbu Podkowa, sięgające VII w., zostały zaadaptowane, rozbudowane literacko i przypisane wyłącznie Pruszkowskim przez Dominika

zeń pogląd o wywodzeniu się familijnego herbu Pruszkowskich wprost od Czawui, zwłaszcza wobec niemożności stwierdzenia rzeczywistych związków genealogicznych zachodzących między Pruszkowskimi i Czawujami, należy traktować jako dowolną kombinację wysnutą na podstawie prostego podobieństwa godeł⁵⁵ oraz przeświadczenia o wspólnych wątkach tradycji rodowych szlachty z Czech (w tym ze Śląska) i Polski⁵⁶.

W okresie bezpośrednio poprzedzającym udostojnienie herbu Pruszkowscy pieczętowali się już więc, zgodnie z treścią listu heraldycznego cesarza Ferdynanda I, dwiema podkowami barkami ku sobie w pas położonymi na dwudzielnej w słup tarczy. Wskazują na to nie tylko przywileje

Franciszka Calina de Marienberg, aktywnego na terenie monarchii habsburskiej jezuity i genealoga, w książeczce wydanej siedem dekad po *Sztambuchu śląskim* i zadedykowanej Jerzemu Krzysztofowi Pruszkowskiemu; zob. D. F. Calin de Marienberg, op. cit. W legendzie jego autorstwa nie zabrakło koligacji rodzinnych Pruszkowskich (poprzez córki) z cesarzami bizantyjskimi i królami jerozolimskimi. Piszący po nim N. Henel von Hennenfeld, op. cit., pars 2, s. 416 i J. Sinapius, op. cit., Bd. 1, s. 109 utrwalili w swoich dziełach główny zrąb genealogiczny pierwszych (legendarnych) pokoleń Pruszkowskich, po który zupełnie bezkrytycznie sięga się nierzadko także dziś; zob. E. Heinrich, A. Pawełczyk, op. cit., s. [126–127]; R. Sękowski, *Biblioteka Jerzego Krzysztofa...*, s. 7–9; idem, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 7, s. 109–110; H. Kałuża, op. cit., s. 139–140.

⁵⁵ Identyczny jak Pruszkowscy herbu, w wersji barwnej potwierdzonego po raz pierwszy bodajże pod koniec XVI w., używali panowie z Żyrowej koło Krapkowic; zob. C. i J. Scharffenberg, *Schlesisches Wappenbuch*, Breslau 1578, fol. 179, 185, <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0001793200000000> (dostęp: 23.03.2023); B. Paprocki, *Sstambuch Slézscký*, s. [276]; *Schlesisches Wappenbuch*, Bearb. A. Schellenberg, „Bücherei deutscher Wappen und Hausmarken in Städten und Landschaften”, Bd. 2, Görlitz 1938, tabl. 24; J. Pilnáček, *Rody...*, sv. 5, Brno 1991, s. 1439 (rycina), 1441 (opis). Paprocki zakładał więc tożsamość obu herbów i familii (B. Paprocki, *Sstambuch Slézscký*, s. [533–534]). Pogląd ten powtarzano niemal powszechnie w historiografii (J. Sinapius, op. cit., Bd. 2, s. 496; *Der Adel von österreichisch-Schlesien...*, s. 110; *Der Abgestorbene Adel...*, Teil 1, „J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch”, Bd. 6, Abt. 8, Teil 1, Nürnberg 1887, s. 124; E. Mücke, *Die Familie von Zyrowsky (Zierowsky)*, „Aus dem Chelmer Lande” 1932, [Jg. 8], Nr. 5/6, s. 1; W. Kaczorowski, R. Sękowski, op. cit., s. 175; R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej...*, t. 7, s. 109; t. 13: *WL–Ż*, Opole 2021, s. 289–290, 298), choć źródłowo nie udało się dotąd potwierdzić ich wspólnego pnia genealogicznego (J. Sperka, *Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401. Studium o elicie władzy w relacjach z monarchą*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 2453, Katowice 2006, s. 287–291; M. Woźny, op. cit., s. 346–348).

⁵⁶ M. Kazańczuk, op. cit., s. 31–32.

herbowe dla Białej i Prószkowa oraz przekaz Bartosza Paprockiego, ale przede wszystkim nagrobek kanclerza Jana, datowany dawniej na przełom 1508 i 1509 r., a ostatnio na okres tuż przed 1560 r.⁵⁷ Jednak informację, jakoby herbu w tym kształcie używano „od starodávna po předcích”, należy traktować w świetle zaprezentowanych tutaj analiz jako kancelaryjny zwrot stylistyczny, będący swoistą projekcją wstecz stanu aktualnego w połowie XVI w., choć – jak pokazuje przykład komtura grobnickiego Jerzego – nie w odniesieniu do wszystkich przedstawicieli rodziny, bądź też uproszczenie odwołujące się wyłącznie do głównego motywu heraldycznego. Nie ulega jednak wątpliwości, że najstarsze wyobrażenia herbu Pruszkowskich przynosiły wizerunek dwóch podków kładzionych barkami ku sobie w pas, ale na jednolitym polu tarczy, tożsamy ikonograficznie z polską Czawują, przy czym nie był on wówczas ozdobiony klejnotem, którego użycie potwierdzono po raz pierwszy w 1559 r.⁵⁸

Wydaje się, że wszelkie nieporozumienia odnośnie do najstarszej heraldyki panów z Pruszkowa biorą swój początek ze *Sztambucha śląskiego*. W tym dziele rzetelne informacje, znane autorowi z dostępnych mu źródeł i autopsji, ale także uzupełniane o elementy tradycji rodzinnej Pruszkowskich, których źródłem był najpewniej sam mecenas heraldyka, mieszają się z przekazami o małej wartości historycznej. Żywotność wyrażonych przezeń opinii okazała się nad wyraz trwała, co wynika z popularności dzieła Paprockiego, po które z mniejszym lub większym krytycyzmem sięgali wszyscy piszący po nim autorzy kompendiów genealogiczno-heraldycznych szlachty śląskiej, od Mikołaja Henela von Hennenfelda i Jana Sinapiusa poczynając, poprzez Konrada Błażka i Józefa Pilnáčka, a na Romanie Sękowskim kończąc. Powielane za nimi przez zawodowych historyków i historyków amatorów, niepodjmujących osobnych badań nad najstarszą heraldyką Pruszkowskich, niemal powszechnie zadomowiły się w historiografii.

⁵⁷ B. Czechowicz, op. cit., t. 4, cz. 2, z. C, s. 93.

⁵⁸ Mimo to niektórzy badacze uważają, że klejnot ten był używany już wcześniej; zob. J. Pilnáček, *Rody...*, sv. 3, s. 901 (rysunek herbu), 903; M. Woźny, op. cit., s. 261–262.